



## SALJUQIYLAR DAVLATIDAGI LIBOSLAR BO'YICHA TARTIB VA AN'ANALAR

**Saydullayev Nurillo Ubaydullo o'g'li**

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi 2-kurs magistranti  
Tel. (91) 3585052,

E-mail: saydullayevnurillo@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11383028>

### ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-May 2024 yil

Ma'qullandi: 25-May 2024 yil

Nashr qilindi: 29-May 2024 yil

### KEY WORDS

Saljuqiylar, Kiyim, Ro'mol  
"Yashmak", "Kozenek" ( Ayollar  
yuzini to'sadigan), Shalvar, Do'ppi,  
Salla, Shippak, "Hotoz" ( ayollar  
bosh kiyimi), To'y marosimlar,  
Astarli kaftan, "Ko'ylak",  
"Mintan".

### ABSTRACT

*Ushbu maqolada Saljuqiylar davlatidagi milliy kiyimlar va an'analar haqida tavsifi berilgan. Saljuqiylar islomni qabul qilganlaridan keyin kiyim-kechaklarini islom shariatiga mos tarzda o'zgartirganliklarini bayon qilingan. Saljuqiy ayollari qanday liboslar kiyganliklari haqida ham bayon qilingan. Turli soha vakillarini kiyimlari, turli marosimlarga hos bo'lgan kiyimlar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Saljuq erkakalari va ayollari kiyimidagi o'ziga xos farqlar, kiyimlarda saljuqiylarning o'ziga xos jihatlari bayon qilingan. Maqolada har bir kiyim nima vazifa bajarishi va qachon kiyilganligi to'grisida ma'lumotlar bor.*

Jamiyat haqida ma'lumot beruvchi muhim elementlardan biri kiyimdir. Kiyim jamiyatlarni tavsiflovchi va tashqaridan ajralib turadigan birinchi elementdir. Jamiyatlar inson vujudga kelganidan to hozirgi kungacha turli xil kiyim-kechaklar bilan turli geografialarda yashab kelgan. Bu holat jamiyatlar madaniyatining shakllanishida muhim rol o'ynadi. Jamiyatlar bir-biridan til, din, mazhab va irq kabi omillar, shuningdek, kiyim-kechak bilan ajralib turadi. Shu jihatdan kiyim-kechak jamiyatlar madaniyatini aks ettiruvchi muhim elementga aylandi.

Saljuqiy turklari Kichik Osiyoga O'rta Osiyodan kelganlaridan keyin ham an'anaviy kiyim-kechak va kiyim tuzilmalarini ko'p o'zgartirmaganlar. Biroq ular Islomni qabul qilganliklari sababli, e'tiqodlari tufayli kiyimlarida bir oz o'zgarishlar qilishlariga to'g'ri keldi.

*Saljuqiylar davrida boshga kiyiladigan kiyimlar:* Saljuqiy turklarning uzun, o'rilgan sochlari beliga yetib borardi. Uzoq va o'ralgan soch turmagi ayollarda ham, erkaklarda ham mavjud edi. Saljuqiy turklar sochlarini tekis qoldirmadilar. Ular sochlarini turli xil bezaklar bilan bezashgan. Ular o'rilgan sochlariga echki junidan qilingan soxta o'rimlar kiyib olganlar [1, P. 150].

Saljuqiy ayollari islom ta'sirida boshlarini yopib yurganlar. Saljuqiy turklarida bu ro'mol "yashmak" deb atalgan. Yasmakni ko'pincha ayollar ko'chaga chiqayotganda shaxsiy hayotini yashirish uchun kiyishgan. Ayollar tülbent yoki ipak matodan qilingan bu ro'mol bilan boshlarini o'rab olishardi. Bu nisbatan uzun ro'mol yelkaga tushish uchun qilingan. Ba'zan bu ro'mol orqa va old tomondan beliga tushib ketardi. Ayollar ishlatadigan kiyim-kechaklardan yana biri "kozenek" deb nomlangan kiyimdir. Yashmak bilan birgalikda

ishlatiladigan "Kozenek", ayollarning yuzlariga kiyadigan parda sifatida ta'riflanishi mumkin.

Saljuqiylar davrida ayollar bosh kiyimlari uchlarini orqaga osilgan konus shaklida bo'lgan. Uning soch to'rlarini "örkuch" deb atashgan, jingalaklarini esa "perchuk" deb atashgan [2, P. 3].

Qolaversa, manbalardan ma'lum bo'lishicha, ro'mol turklar orasida faqat islom dini bilan paydo bo'lmagan. Turklar ham islomdan oldin o'zlarini yopib yurganlar. O'rta Osiyo turklarida ro'mol o'rash ma'nosida ishlatilgan. Shuning uchun O'rta Osiyo turklari ro'molni "burunjuk" deb atashgan [3, P. 150]. Shu ma'noda, turklarda ro'mol tarixi yangilik emas, aksincha, eski va chuqur ildizlarga ega.

Abdülhalik Bakirning "O'rta asr islom olamida to'qimachilik sanoati, kiyim-kechak va moda" nomli asarida, Saljuqiylar davridagi ayollar kiyimiga quyidagi urg'u berilgan; "Saljuqiylar davrida malika va yuqori ijtimoiy mavqega ega ayollar bosh kiyim kiyishgan. Shlyapalar atlas yoki baxmaldan qilingan. Biroq, har doim ularning ustiga qopqoq qo'yish kerak edi. Boshiga toj kiyish odati ham saroy xonimlari va badavlat tabaqadagi ayollar orasida keng tarqalgan edi. Sizning tojlaringiz; Uchta turi bor edi: bitta tosh, diadem va dilimlangan. Peshonaning o'rtasida joylashgan sochlarga bitta tosh tojlar qo'yilgan. "Bu bezak tushunchasi asrlar davomida barcha sivilizatsiyalarda qo'llanilgan va Anadolu saljuqiylari tomonidan ham o'ziga xosligini buzmaganda qo'llanilgan". Yana o'sha ishda; U "Saljuqiy ayollari "bagaltarak" yoki "üsku" deb atalmish bosh kiyim kiyganliklarini, bosh kiyimlarining chetlari qimmatbaho toshlar va troslar bilan bezatilganligini eslatib o'tadi [4, P. 445-447].

Saljuqiy erkaklari esa boshga kiyiladigan "do'ppi", "konus", "bork", "kovuk", "salla" kabi kiyimlardan foydalanganlar. "Takke-kulah" kichik bosh kiyim turi edi. Ustki uchli, yumaloq yoki tekis konus shaklida bo'lishi mumkin. Odatda u kigizdan qilingan. "Börk" - bu uchi uchi bo'lmagan, ya'ni tekis tepasi bo'lmagan konusning bir turi. U oq ro'mol yoki kigizdan qilingan. Börks odatda baland jabhaga ega va mo'yna ularga o'ralgan. "Kavuk" bo'shliq degan ma'noni anglatadi. Sallaning ichki qismi odatda paxta bilan to'ldirilgan va cho'l va matodan tikilgan. "Salla" tik turgan holda o'ng qo'l bilan boshga o'ngdan chapga o'ralgan va diniy an'anaga ko'ra o'ralgan. Salla o'rashning 66 turi mavjud. Ayollar sallalarining do'ppilari oltin va kumush bilan bezatilgan. Salla kasblarni ham ifodalagan. Eng katta sallali kishi oliy martabali dindordir [5, P. 152].

Saljuqiy qozilari ham ro'moldan boshqa kiyim kiyganlar. Saljuqiylar ayollari kiyim-kechak buyumlari orasida yigiruv to'nlar, chadorlar, ipak ro'mollar bor. Bundan tashqari, saljuqiy ayollar baland to'nkalari ustiga qand tolasiga o'xshash "hotoz" deb nomlangan bosh kiyim kiyishgan.

*Saljuqiylar davrida ustki kiyimlar:* Saljuqiylarda umuman butun tanani quchoqlab turuvchi kiyimlardan foydalanilgan. Bunday kiyimlardan birinchisi "kaftan" edi. Turli xil rang va shakllarda bo'lgan kaftanlar old tomondan ochiq, bo'yinbog'i astarsiz, tizzalari yoki tovonlarigacha cho'zilgan. Bu kaftanlar bilan bir qatorda astarli kaftanlar ham kiyilgan. Paxta bilan to'ldirilgan bu astarli va cho'ntaksiz kaftanlar "kapama" deb nomlangan [6, P. 7].

Kaftanlar odatda yupqa yoki qalin matolardan qilingan. U kunning ma'nosi va ahamiyatiga ko'ra bayram va rasmiy tadbirlarda kiyildi. Bundan tashqari, hukmdor kiygan kaftanlar muhim hisoblangan. Agar hukmdor kaftanni kiyintirsa, bu mukofot hisoblangan [7, P. 159].

Kaftanlarning tana qismlari tanani quchoqlab, beliga qadar tugmachali edi. Biroq,

kaftanlar tugmalarsiz ham mavjud edi. Bundan tashqari, kaftanlarning belida kamar bor edi. Yeng qismi qisqa yoki uzun bo'lishi mumkin. Uzun yengli kaftanlarda qo'llarni qoplaydigan qopqoqlar bor edi. Bu qoplamalar "yeng qoplamalari" deb nomlangan. Yengi bilan qoplangan bu kiyim marosimlarda kiyildi [8, P. 62].

Saljuqiylar davridagi to'y marosimlari o'zgacha ko'rk bag'ishlab, xalq ishtirokida bayramona ruhda o'tgan. Jamoatchilikda o'tkaziladigan to'y marosimlari haqida batafsil ma'lumot bo'lmasa-da, saljuqiy melik va meliklarning to'y marosimlarini ko'zdan kechirib, jamiyatning ijtimoiy hayotdagi to'y an'analari haqida xulosa chiqarish mumkin ko'rinadi. To'y marosimlarining asosiy maqsadi to'yga kelgan odamlarni xursand qilish edi. O'yin-kulgi haqida gap ketganda, birinchi navbatda musiqa aqlga keladi. To'ylarda turli cholg'u asboblari chalinardi. Asosiy cholg'u asboblari daf, nog'ora, zurna, kaval va darbuka bo'lgan. Marosimda qatnashgan mehmonlar musiqaga jo'r bo'lib, ba'zan musiqa jo'shqinligida kuylashardi. Yana bir tadbir aktyorlar va jonglyorlar ijrosidagi tomosha bo'ldi. Ular o'z ko'rsatuvlari bilan xalqni kuldirib, maroqli vaqt o'tkazishdi [9, P. 76-77].

Saljuqiylar davridagi erkaklarning eng muhim kiyimlaridan biri kaftanlar edi. Har xil rang va shaklda tayyorlangan bu kiyimlarning oldilari ochiq, astarsiz, tizzalari yoki tovonlarigacha yetib borardi. Yoqasiz, to'g'ri tayanchli kaftanlar eng oddiyarlari edi. Kaftanlar, odatda, yupqa va qalin matolardan tikilgan, lekin ular ham insonga qarab qimmatbaho matolardan qilingan. Bular rasmiy va baxtli holatlarda ham kiyingan. Bu kiyimni qadimgi turklar ham kiygan. Go'kturk haykallari va uyg'urlarda bel belbog'lari tizzaga yoki yerga cho'zilgan, yoqasi tik yoki pastga o'ralgan kaftanlar ko'rinadi. Astarli kaftanlar "kapama" deb nomlangan. Qullar va xizmatkorlar paxta bilan to'ldirilgan cho'ntaksiz kaftanlar kiyishgan. Jundan qilingan va asosan qullar kiyadigan kaftan "chekek kapama" deb atalgan. Kaftan erkaklar bilan bir qatorda ayollar orasida ham kiyingan. Biroq, ayollar va erkaklar kiygan kaftanlar boshqacha bo'ladi. Ayollar kiygan kaftan bezakli bezatilgan edi. Bu kaftanlar rang-barang ko'rinish yaratish uchun gullar bilan bezatilgan. Erkaklar kiygan kaftanlarda hech qanday bezak yo'q edi. Erkaklar kaftanlari sof, sodda va bezaksiz bo'lar edi.

Kaftan qadimgi turk davlatlaridan beri hukmdorlik ramzi sifatida ishlatilgan. Bu tushuncha Saljuqiylar davrida ham davom etdi. Hukmdorlar taxtga o'tirganlarida, ular suverenitet ramzi bo'lgan libos kiyishgan. Bu hukmdorning kaftanlarida yoqalar bor edi. U ham o'ngdan chapga yopilgan, kiyimning yenglari bo'shashgan va yenglari tashqariga burilgan.

Qolaversa, "Dada Qo'rqut" dostonida qiz va o'g'il bolalar turmushga chiqishdan oldin oq libos kiyishlari qayd etilgan. Qizil kaftanlar unashtirilgan qizlarga yuborilgan, qizil rang xiyonat ramzi ekanligi ham tushuniladi. Ayollar kiygan kaftanlar gullar bilan bezatilgan. Kaftanlar to'rt xil bo'ladi: yoqasi yopiq kaftanlar, yoqali (V) shaklli kaftanlar, yenglari bo'sh kaftanlar va old cheti ochiq kaftanlar [10, P. 468].

Bu davrda kiyiladigan kiyimlar orasida "ko'ylaklar" va "mintanlar" bor. Yelek ostida ko'ylak va mintanlar kiyildi. Dumaloq yoqali va kashtado'zlik yoki bezakli tik yoqa, tugmachalar yoki bo'yniga kichkina ro'mol o'ralgan kiyimlar ham ko'rindi.

*Saljuqiylarda Salvar-Chakshir-Potur va Shimlar (Ayo).* Saljuqiy turklar "Salvar", "Chakshir", "Potur" va "Shim" kiyimlarini kiyishgan. Turklar jangovar jamiyat edi. Shuning uchun ham turklar, ayniqsa, jang maydonlarida qulay harakatlanish uchun chakshir, potur kabi kiyimlarni afzal ko'rganlar. Bu kiyimlar kaftan ostida kiyinganligi sababli ularni ichki

kiyim deb ham atashgan.

**Shalvar:** Saljuqiy ayollarining uy kiyimlari “ko‘ylak”, “shalvar” va “ko‘ylak”dan iborat bo‘lgan. Shalvarlarning oyoqlari keng, entarilari uzun yengli, yoqasiz va odatda old tomoni ochiq edi. Ko‘pincha etagining old qismi ochiq yoki old tomoni tirqishli bo‘lgan qismi keng naylar bilan o‘ralgan, ustki qismiga arab kiyim madaniyatining elementi bo‘lgan “tiraz” deb nomlangan tasmalar o‘rnatilgan. qo‘llar. Saljuqiy ayollari bo‘sh liboslarini bellariga bog‘lagan belbog‘lar yoki belbog‘lar bilan tizza va tovon oralig‘idagi uzunlik qilib berganlar, kiyimlarini turli bezaklar bilan boyitganlar. Bu bezaklar, odatda, to‘piqdagi “diadem”, “sirg‘a”, “marvarid”, “bilaguzuk” va “to‘piq”lardan iborat bo‘lgan [11, P. 466].

Saljuqiylar davrining asosiy kiyimlari bo‘lgan “shalvar”ga e‘tibor qaratish lozim. “Shalvar” - ustki qismi bo‘sh yig‘ilgan va bo‘laklari alohida va keng tikilgan kiyim. Jun va ro‘moldan tikilganligi uchun uni shalvar deb atashgan. U ipak va paxta matosidan ham tikilgan. Ayollarning shalvari kengroq, erkaklarning shimi esa torroq bo‘lardi. Uning beli sharf bilan bog‘langan edi.

Tizzadan to to‘pig‘igacha tushgan shalvarning oyog‘i tarang bo‘lardi. Shalvarning bu turi “potur” deb atalgan. Ba‘zan bu shalvarlarning ustiga leggings kiyish mumkin edi.

Shalvar tsivilizatsiyalarga qarab turli xil ranglarda ishlatilgan. Abbosiylar qora, fotimiylar esa oq shalvar kiyganlar. Arablar kiygan bu shalvarlar ipak matolardan tikilgan. Shalvar ham hilat sifatida berilgan.

*Saljuqiylar davridagi poyabzallar:* Poyafzal turk kiyimini yakunlagan muhim elementlardan biri edi. Turklar poyafzalga katta ahamiyat berib, uning barcha turlaridan foydalanganlar. Turklar O‘rta Osiyoda etik sifatida etik kiyishgan. Bu holat Saljuqiylar davrida ham davom etdi. Saljuqiylar davrida tikuvchilar “yichi” deb atalgan; Oyoq va etik tikuvchilarni “etukchi”<sup>112</sup>, etiklarni esa “etuk” deb atashgan. “Etuk”, ya‘ni turk viloyatlari tomonidan har davrda har bir geografiyada kiyiladigan etiklardan erkak va ayollar foydalanilgan. Turklar ishlatgan yubkalar uzunligi taxminan 40 sm, tovonsiz, uchlari jingalak, sariq va qizil rangda edi. “Kizim etik” turklar tomonidan ham talabga ega edi. Saljuqiylar davrida tikilgan etiklarning choklari orasiga alohida bo‘laklar qo‘yilgan. Ushbu qismlar “infiltratsiya” deb nomlangan. Eng yaxshi etiklar turkman echki o‘ymakorligidan tikilgan. Botinkalar mo‘ynadan ham yasalishi mumkin edi [12, P. 145].

Saljuqiylar rasm chizishda qo‘llagan ranglarga ma‘no berganlar. Bu jihatdan saljuqiylar tomonidan etiklarda ishlatiladigan ranglar muhim edi. Qizil kamar va qizil etiklar O‘rta Osiyo hukmronligining ramzi edi. Biroq, Anadoludagi turklarning aksariyati sariq etik kiygan edi. Sariq etiklar odamlarning diniy va insoniylik nuqtai nazaridan eng yuqori darajaga etganini bildirgan.

Saljuqiylarda etiklarda naqsh bo‘lgan. Bu saljuqiylarda etikga qanday ahamiyat berilganligini ko‘rsatadi. Botinkalarning ustki qismi goh tekis, goh tizzasasi qovog‘igacha bo‘lgan yumaloq tizzalardek ko‘rinardi. Aytgancha, yuklash guruhida biz ko‘rsatishimiz mumkin bo‘lgan yana bir misol “dolak” (Pataya). “Pataya” - jundan zich va mustahkam to‘qilgan, kengligi 25-30 santimetr va uzunligi 1-1,25 metr bo‘lgan oyoq kiyimi. Uning oxirida iplar bor. Shu tariqa tayyorlangan pataya oyoq uchidan tizzasidan pastgacha o‘ralib, ustiga paypoq kiyiladi. Bundan tashqari, shkaf boshqa biron tomonidan o‘ralgan [13, P. 499]. “Oyog‘ini xalat bilan o‘rab olgan odam” yoki “Oyog‘ini chopon bilan o‘rab olgan” deyilgan.

Saljuqiylar davrida “Turk tuflisi” deb atalgan, turkchada “izlik” deb atalgan boshqa tufli

“Charik” edi. Xuddi bugungi kabi, har xil hayvon terisidan, jumladan, sigir va tuya terisidan sandal yasash mumkin edi va o’sha paytlarda “piyoda oti yoki sandal; “Rizqi – quvvati”, “Odam bo’lsa, o’lmas edi” degan xalq maqollarida. “Sezilsa, ot kuymasdi” degan maqol turklar uchun sandalning naqadar muhimligini ko’rsatadi. Darhaqiqat, sandallar bizning davrimizga qadar saqlanib qolgan poyabzaldir. U tanlanmagan qoramol terisidan tayyorlanadi. Tovon va yon qismlarga ip o’tkazish orqali oyoqqa qarab shakllanadi. Arqonlarning uchlari tik turishi uchun paypoqning yuqori qismiga bog’langan. Hali ham Anadoluda va turklar yashaydigan barcha hududlarda foydalaniladi [14, P. 14].

Saljuqiy ayollari erkaklarnikidan farqli o’laroq, ma’lum poyabzal kiyishgan. Bu poyafzallarning eng muhimlari “shippak”, “poyafzal” va “mest” edi. Ayollar kiygan mest ba’zan bezatilgan. Ayollar kiygan paypoqlarning uchiga zargarlik buyumlari va payetlar yopishtirilgan. Shunday qilib, poyabzal bezaklar bilan bezatilgan.

#### References:

1. Özden Süslü, Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Ankara 1989, s.150
2. Mehmet Önder, “Selçuklu Devri Kadın Başlıkları”, Türk Etnografyası Dergisi, cilt XIII, 1973, s.3
3. Bahaddin Ögel, İslamiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi, cilt V, Ankara 1962, s.150
4. Abdülhalik Bakır, Orta Çağ İslam Dünyası’nda Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda, Ankara 2005, s. 445- 447
5. Nebi Bozkurt, “Sarık Maddesi”, İ.A, İstanbul 2009, s. 152
6. Bahaddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, Ankara 1978, s.7
7. Özden Süslü, a.g.e, s.159
8. Mehmet Altay Köymen, “Alpaslan Zamanı Türk Giyim Kuşamı”, Selçuklu Araştırma Dergisi, S.3, Ankara 1971, s.62.
9. Sedat Bıçak, a.g.e, s.76-77
10. Abdülhalik Bakır, a.g.e, s. 468
11. Abdülhalik Bakır, a.g.e, s. 466
12. Nurhan Atasay, a.g.e, cilt IV, s.145;
13. Abdülhalik Bakır, a.g.e, s. 499
14. M. Zeki Oral, “Selçukîlerde Giyim Eşyası”, Türk Etnografya Dergisi, cilt V, Ankara 1963, s.14